

Stanisław Dubisz

(Uniwersytet Warszawski,

e-mail: s.dubisz@uw.edu.pl)

ORCID: 0000-0002-4784-5399

NAJNOWSZE DZIEJE JĘZYKA POLSKIEGO (1918–2018)

1. UWAGI WSTĘPNE

Jeżeli spojrzymy na syntetyczne opracowania z zakresu historii języka polskiego od początku rozwoju tej dyscypliny naukowej, tj. od ostatniego dwudziestolecia XIX w., to zauważymy, że zakres chronologiczny dziejów polszczyzny był w nich różnie ujmowany w zależności od czasu powstania danego dzieła i metodologii w nim stosowanej. Zestawienie to przedstawia się następująco [por. Dubisz 2019]:

- 1) Antoni Kalina, 1883, *Historia języka polskiego. Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII wieku*, Lwów – epoka praindoeuropejska > XVIII w.
- 2) Aleksander Brückner, 1906, *Dzieje języka polskiego*, Lwów – epoka prasłowiańska i lechicka (600 r. n.e.) > współczesność (1906 r.).
- 3) Jan Nieciśław Baudouin de Courtenay, 1922, *Zarys historii języka polskiego*, Warszawa – epoka praindoeuropejska > współczesność.
- 4) Stanisław Stoński, 1934, *Historia języka polskiego w zarysie*, Warszawa – epoka prasłowiańska > współczesność.
- 5) Tadeusz Lehr-Spławiński, 1947, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa – epoka prasłowiańska > współczesność.
- 6) Zenon Klemensiewicz, 1956–1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa – epoka (praindoeuropejska) prasłowiańska > doba nowopolska (1939 r.).
- 7) Stanisław Borawski, 2000, *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa – doba początkowa (1000 r.) > współczesność (2000 r.).
- 8) Stanisław Dubisz, 2002, *Język – Historia – Kultura (Wykłady, studia, analizy)*, Warszawa, I – początki państwowości (966 r.) > współczesność (2000 r.).
- 9) Irena Bajerowa, 2003, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa – najnowsze dzieje języka polskiego.

Ujęcia relatywnie najnowsze (choć już bez mała dwudziestoletnie) ustalają zasięg chronologiczny dziejów polszczyzny synchronicznie do dziejów kształtowania się państwowości (polańskiej > piastowskiej > polskiej), eksponując przy tym dobę

najnowszych dziejów polszczyzny (XX–XXI w.). To zarazem uwypukla relatywność pojęcia współczesności języka. Może być ono różnie rozumiane przez różne pokolenia nosicieli i użytkowników języka – od pokolenia najmłodszego (20 lat) do najstarszego (100 lat). Za cezurę wyjściową współczesności językowej mogą być uznawane różne wydarzenia ze sfery pozajęzykowej, społeczno-politycznej, np. odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., wybuch II wojny światowej w 1939 r., zakończenie II wojny światowej w 1945 r. i wynikające z niego zmiany geopolityczne, zmiany polityczno-ustrojowe w latach 1989–1990, wejście Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Pojęcie współczesności językowej jest więc rozciągliwe w czasie (od kilkunastu do kilkudziesięciu lat) i zmienne diachronicznie, dlatego też konieczna jest jego interpretacja na potrzeby tego artykułu. W tym kontekście przez współczesność językową rozumiem polszczyznę jednego pokolenia (20–30 lat), w naszym wypadku polszczyznę po 1990 r. [zob. Dubisz 2018a].

Niniejsze opracowanie opiera się metodologicznie na następujących publikacjach o charakterze monograficznym i syntetyzującym:

- 1) Zenon Klemensiewicz, 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- 2) Irena Bajerowa, 2003, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa.
- 3) Ewa Woźniak, 2020, *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918–1939 w dziejach języka polskiego*, Łódź.
- 4) Stanisław Dubisz, 2020, *Najnowsze dzieje języka polskiego. Rozwój polszczyzny w latach 1918–2018*, Warszawa.

Pozwalają one m.in. wyodrębnić zasady periodyzacji dziejów polszczyzny w minionym stuleciu, które opierają się na zmianach czynników wewnętrznojęzykowych i zewnętrznojęzykowych (pozajęzykowych). Te pierwsze prowadzą się do opisu przebiegu procesów i zmian językowych oraz momentów ich intensyfikacji w określonych periodach i momentach dziejowych; te drugie łączą się z datami przełomów społeczno-politycznych, kulturowych i gospodarczych. Uwzględnienie tych danych pozwala na wyodrębnienie czterech okresów w dziejach polszczyzny ostatniego stulecia:

- 1) dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939);
- 2) druga wojna światowa i okupacja (1939–1945);
- 3) druga połowa XX wieku (1945–1990);
- 4) współczesność językowa (po 1990 r.).

2. NAJNOWSZE DZIEJE POLSZCZYZNY – PROCESY I ZJAWISKA ZEWNĘTRZNOJĘZYKOWE

Jest rzeczą charakterystyczną, że najnowsze dzieje polszczyzny przebiegają w dwóch wspólnotach komunikacyjnych: zwartej terytorialnie wspólnocie krajowej i w zróżnicowanej diasporycznie wspólnocie poza granicami państwa polskiego (z uwzględ-

nieniem ich zmian historycznych i likwidacji w okresie zaborów i okupacji). Sytuacja ta nie znajduje pełnej odpowiedniości we wcześniejszej historii języka polskiego, tj. w dobie staropolskiej (do przełomu XV i XVI w.), średniopolskiej (do przełomu XVIII i XIX w.) i nowopolskiej (do 1939 r.), chociaż zaznacza się wyraźnie już w XIX w.

Dokonując porównania obu tych wspólnot, należy podkreślić, że przez całe to stulecie (1918–2018) dominująca komunikacyjnie była / jest wspólnota krajowa, tu także kształtują się główne tendencje rozwojowe polszczyzny, dlatego też w niniejszym opracowaniu to ona jest przedmiotem opisu. W czasie minionego stulecia obie te wspólnoty podlegały istotnym zmianom. W 1918 r. wspólnota krajowa liczyła ok. 30 mln obywateli i użytkowników języka, w odniesieniu do 2018 r. możemy mówić o liczbie ok. 38 mln. Obszar państwa polskiego po odzyskaniu niepodległości obejmował 380 tysięcy kilometrów kwadratowych, dziś 312 tysięcy. W 1918 r. etniczni Polacy stanowili ok. 66% ówczesnej populacji, dziś – ok. 95%. Przez cały ten czas krajowa wspólnota komunikacyjna przesuwała się (w wyniku różnych i różnorodnych czynników) w sensie terytorialnym i/lub kulturowym ze wschodu na zachód. W wyniku traktatu ryskiego z 1920 r. w granicach państwa polskiego nie znalazła się znaczna część dawnych Kresów wschodnich (w porównaniu ze stanem przedrozbiorowym). W wyniku konferencji jałtańskiej w 1945 r. wschodnie granice Polski zostały przesunięte na zachód na tzw. linię Curzona, a zachodnie – na linię Odry i Nysy, Polska Rzeczpospolita Ludowa stała się państwem buforowym ZSRR, pozostając w politycznej strefie jego wpływów. W 2004 r. Rzeczpospolita Polska (po zmianach ustrojowych lat 1989/1990) stała się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej (2004 r.), nosiciela wartości cywilizacyjnych Europy Zachodniej [por. Dubisz 2012, 129–192; Bajerowa 2003, 20–50].

Polskojęzyczne wspólnoty komunikacyjne w diasporze w 1918 r. liczyły ok. 5,5 mln użytkowników języka, współcześnie ich liczebność zwiększyła się prawie trzykrotnie – do ok. 15 mln. Polonia w latach 1918–1949 funkcjonowała w krajach swego osiedlenia jako mniejszość narodowa, natomiast po 1949 r. (w wyniku ogólnej sytuacji geopolitycznej i czynników chronologicznych) rozpoczęły się procesy przechodzenia tych grup mniejszościowych w zbiorowości polonocentryczne, których celem jest adaptacja i akulturacja w krajach pobytu przy zachowaniu świadomości polskiego pochodzenia. Pierwotnie wychodźstwo polskie funkcjonowało w kilku, a następnie kilkunastu, krajach, dziś zbiorowości polonocentryczne występują w ponad 80 krajach całego świata [por. Dubisz 2012, 193–234].

W krajowej wspólnocie komunikacyjnej dynamicznym przemianom podlegała sytuacja socjalna i związana z nią stratyfikacja odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny. W okresie dwudziestolecia międzywojennego bez mała 70% użytkowników języka polskiego posługiwało się polskimi dialektami ludowymi i miejskimi, 10–20% posługiwało się językiem ogólnopolskim, a ok. 10% awansowało językowo i kulturowo, aspirując do posługiwania się polszczyzną ogólną. Podkreślić także trzeba, że ok. 34% ówczesnego społeczeństwa na terenie państwa polskiego sta-

nowili przedstawiciele mniejszości etnicznych, którzy bądź w ogóle nie posługiwali się językiem polskim, bądź też posługiwali się nim w stopniu ograniczonym. Chodzi tu Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, Żydów, Niemców, Słowaków, Rosjan, Tata-
rów, Ormian i in. Sytuacja ta determinowała dwudzielny układ odmian komuni-
kacyjno-stylowych – **język ogólnopolski : dialekty** (polskie ludowe i miejskie oraz
dialekty mniejszości narodowych).

Po 1990 r. stratyfikacja populacji ze względu na używane warianty języka przed-
stawia się następująco: do 10% posługuje się dialektami ludowymi, ok. 80% używa
standardowej polszczyzny ogólnej w różnych jej wariantach komunikacyjno-stylo-
wych, poniżej 10% posługuje się kodami mieszanymi – są to osoby awansujące ję-
zykowo i kulturowo, przedstawiciele mniejszości etnicznych, imigranci, reemigranci.
Liczba przedstawicieli innych narodowości niż polska sięga ok. 5% populacji. Taka
sytuacja ukształtowała inny (niż w dwudziestoleciu międzywojennym) układ odmian
komunikacyjno-stylowych. Jest to układ trójdzielny: **język ogólnopolski : dialekty lu-
dowe : kody mieszane** [por. Dubisz 2020, 24–31]. W ciągu stulecia nastąpiło zatem
odwrócenie piramidy stratyfikacyjnej.

Dzieje języka polegają m.in. na stałym nakładaniu się przebiegających sinusoidal-
nie procesów integracji i dezintegracji językowej. Są jednak takie fazy ewolucji, w któ-
rych procesy integracyjne zaznaczają się szczególnie mocno, w naszym wypadku jest
to dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939) i druga połowa XX w. (1945–1990).
W obu tych fazach procesy integracji językowej stanowiły ośnowę rozwoju polszczy-
zny, chociaż przebiegały w inny nieco sposób. W latach 1918–1939 integracja zach-
odziła głównie w obrębie i w płaszczyźnie elitarnej (jak zaznaczono wyżej) polszczyzny
ogólnej. Było to wynikiem sytuacji porozbiorowej i znacznej wieloetniczności spo-
łeczeństwa, wyraźnie zróżnicowanych regionalnych odmian języka ogólnopolskiego
(wielkopolska, mazowiecka, małopolska, śląska, północnokresowa, południowokre-
sowa), analfabetyzmu sięgającego 30% populacji użytkowników języka, konieczności
ujednoczenia ortografii i terminologii różnych dziedzin, społecznych potrzeb w zakre-
sie kształtowania normy polszczyzny standardowej i działalności kulturalnojęzykowej.

W warunkach odradzającej się polskiej państwowości prace nad ujednoczeniem
standardu polszczyzny ogólnej miały znaczenie zasadnicze, gdyż to właśnie ona była
jednym z głównych integratorów świadomości narodowej, społecznej i państwowej.
O ogromie prac świadczy np. ograniczenie analfabetyzmu do 7% populacji użyt-
kowników języka. Ujednoczenia ortografii (odziedziczyliśmy w tym zakresie dwie
normy, tzw. ortografię Akademii Umiejętności w Krakowie z 1891 r. oraz ortografię
Adama Antoniego Kryńskiego, tzw. warszawską, z 1897 r.) dokonał ostatecznie Ko-
mitet Ortograficzny Polskiej Akademii Umiejętności pod kierownictwem Jana Roz-
wadowskiego w 1936 r. Ujednoczono terminologię prawniczą (odziedziczono normy
austriackie, pruskie, rosyjskie i napoleońskie), administracyjną (zróżnicowaną
wg zaborów), wojskową (por. np. pol. *sierżant*, ros. *starszina*, niem. *Feldwebel*), rze-

mieślniczą (por. np. niem. *hebel*, pol. *strug*), morską (która dopiero powstawała na podstawie nazewnictwa niem., ros., ang., hol.), wreszcie techniczną, czego wykładnikiem stał się *Słownik techniczny. Część niemiecko-polska* [Kraków 1913, Warszawa 1923–1925], *Część polsko-niemiecka* [Poznań 1936], zawierający ok. 117 000 wyrazów, a opracowany przez Karolów Stadtmüllerów (ojca i syna). Do badań nad polszczyzną i jej normalizacji przyczyniła się działalność Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego (Kraków), Towarzystwa Poprawności Języka Polskiego / Towarzystwa Krzewienia Poprawności i Kultury Języka (Warszawa), Akademii Literatury (założonej przez Stefana Żeromskiego). Swego rodzaju podsumowaniem działalności normatywnej i procesów integracji polszczyzny ogólnej jest *Słownik ortoepiczny* Stanisława Szobera, który ukazał się w 1937 r. [por. Klemensiewicz 1974, 629–680].

W latach 1945–1990 procesy integracyjne przebiegały inaczej – nie w obrębie, a na rzecz zdemokratyzowanej polszczyzny ogólnej. Po II wojnie światowej w 1945 r. liczba inteligencji (nosicielei elitarniej polszczyzny standardowej) w zmienionych granicach państwa polskiego wynosiła zaledwie 40 tysięcy. W tej sytuacji intensywne procesy socjalne, takie jak migracja ze wsi do miast, repatriacja Polaków ze Wschodu, reemigracja z Zachodu, zasiedlanie Ziemi Zachodnich i Północnych, procesy kulturotwórcze – rozwój oświaty, szkolnictwa wyższego i środków masowej komunikacji, wreszcie industrializacja, musiały spowodować ukształtowanie się tzw. nowej inteligencji posługującej się nową zdemokratyzowaną standardową polszczyzną ogólną. Towarzyszyły temu procesy zanikania dialektów ludowych i miejskich oraz odmian regionalnych, procesy mieszania się różnych wariantów języka, kształtowania się socjolektów środowiskowych i zawodowych. W wyniku tych przemian polszczyzna ogólna stała się głównym kodem krajowej wspólnoty komunikacyjnej [por. Kurkowska 1981; Bajerowa 2003, 153–158; Dubisz 2020, 14–23].

3. NAJNOWSZE DZIEJE POLSZCZYZNY OGÓLNEJ – WEWNĘTRZNOJĘZYKOWE TENDENCJE ROZWOJU SYSTEMU JĘZYKOWEGO

Według strukturalnej teorii historii języka w ujęciu I. Bajerowej [zob. Bajerowa 1969] główny proces ewolucji systemu językowego, którym jest jego optymalizacja jako narzędzia komunikacji, ma charakter celowościowy i rozkłada się na szereg tendencji sprawczych oraz ich rezultatów. Tendencje te można zdefiniować następująco [por. Dubisz 1995]:

- 1) Ekonomizacja (tendencja do uproszczeń środków językowych), np. zanik jerów (tzw. pól samogłosek), zanik długich i krótkich samogłosek, zanikanie samogłosek nosowych.

- 2) Unifikacja (tendencja do ujednoczeń środków językowych), np. formuły powitań i pożegnań, ustalanie się jednolitego akcentu paroksytonicznego, stabilizacja wzorców odmiany, określony szyk członów zdania.
- 3) Kompletacja (tendencja do uzupełniania / wzbogacania środków językowych), np. ilościowy rozwój słownictwa (od 15 000 w okresie staropolskim do 300 000 współcześnie), zapożyczanie nowych formantów (*euro-*, *neo-*, *super-*, *tele-*, *-ultra* i in.).
- 4) Repartycja (tendencja do różnicowania środków językowych), np. końcówki D. lp. rzecz. r. m. *-a* : *-u* (*chłopca* – *wozu*), intonacja zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących, odcienie znaczeniowo-stylistyczne synonimów (*ładny* – *piękny* – *uroczy*).
- 5) Nobilitacja (tendencja do awansu funkcjonalnego, strukturalnego i stylistycznego środków językowych), np. wzrost liczby feminatywów (*postanka*, *filozofka*, *pedagożka*), pierwotne potoczmy w leksyce wyższych rejestrów języka (*fajnie*, *OK*, *się masz*), nadużywanie ekspresywizmów z niższych rejestrów języka (*ochrzany*, *łajza*, *zamordyzm*).

Zróznicowanie intensywności oddziaływania tych tendencji w kolejnych fazach rozwoju polszczyzny minionego stulecia można przedstawić w postaci danych procentowych odnoszących się do wybranej próby 160 konstytutywnych procesów i zmian językowych, które składały się na ten rozwój. Ich rejestr został zestawiony na podstawie analizy opisów w przyjętych za podstawy tego opracowania publikacjach syntetycznych [zob. **Uwagi wstępne**] oraz na podstawie analizy materiałów własnych autora.

Tendencje rozwojowe	Fazy rozwoju języka polskiego				Łącznie	Średnio
	7. 1918–1939	8. 1939–1945	9. 1945–1990	10. po 1990		
1) Ekonomizacja	25%	24%	45%	26%	120	30%
2) Unifikacja	17%	16%	13%	13%	59	15%
3) Kompletacja	35%	18%	16%	32%	101	25%
4) Repartycja	17%	5%	11%	13%	46	12%
5) Nobilitacja	6%	19%	15%	16%	56	14%

Zestawienie tych danych pozwala na sformułowanie szeregu wniosków.

- 1) W minionym stuleciu dwie biegunowo zróżnicowane tendencje rozwojowe miały zasięg największy – ekonomizacja (średni wskaźnik 30%) oraz kompletacja (25%); pozostałe tendencje miały zasięg zbliżony z zachowaniem następującej hierarchii – unifikacja (15%), mająca najbardziej równomierny rozkład wskaźników w całym stuleciu, nobilitacja (14%), repartycja (12%). Trzeba także podkreślić, że obie te tendencje odgrywały rolę dominującą we wszystkich czterech fazach najnowszych dziejów polszczyzny, osiągając najwyższe wskaźniki –

ekonomizacja (45–24%), kompletacja (35–18%), co świadczy o dużej dynamice zmian w systemie językowym tej doby.

- 2) Ekonomizacja uzyskała najwyższy wskaźnik (45%) w drugiej połowie XX w. (1945–1990), co znajduje uzasadnienie w przemianach politycznych, terytorialnych, ekonomicznych, wywołujących procesy migracji i homogenizacji socjalnej oraz integracji językowej i demokratyzacji polszczyzny ogólnej.
- 3) Kompletacja uzyskała najwyższy wskaźnik w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939), kiedy to – po odzyskaniu niepodległości – następowały procesy odbudowywania polskiego tworzywa językowego w różnych sferach komunikacji zarówno w odniesieniu do systemu gramatycznego, jak i (w szczególności) – systemu leksykalnego.
- 4) Relatywnie najwyższe wskaźniki unifikacji i repartycji (po 17%) oraz najniższy nobilitacji (6%) w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939) poświadczają fakt elitarności ówczesnej polszczyzny ogólnej, jej wewnętrznej integracji oraz funkcjonalnej repartycji w związku z nowymi rolami w komunikacji publicznej niepodległego państwa.
- 5) Najwyższy wskaźnik nobilitacji (19%) w czasie drugiej wojny światowej i okupacji (1939–1945) wiąże się z obniżeniem statusu polszczyzny ogólnej i ograniczeniem jej zasięgu socjalnego, próbami (ze strony okupantów) degradacji kulturowej Polaków, procesami migracji i przesiedleń oraz wzrostem roli bezpośredniej socjolektalnej komunikacji oralnej w warunkach okupacji, konspiracji i walki z wrogiem.

Obraz wewnętrznej ewolucji systemu językowego można przedstawić w postaci rejestrów procesów i szczegółowych zmian językowych zachodzących w kolejnych fazach najnowszych dziejów polszczyzny. Jest to obraz zestawiony na podstawie konstytutywnej próby 160 zjawisk, według których została przedstawiona wyżej hierarchia tendencji rozwojowych [por. m.in. Dubisz 2918b].

Dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939) – procesy i szczegółowe zmiany językowe

- Zanikanie tzw. *ó* pochylonego.
- Koniec procesu skracania grup *-ija* w formach wyrazowych.
- Wprowadzenie u niezgłoskotwórczego do normy wymowy szkolnej (*f* przedniojęzykowo-zębowa pozostaje tylko w normie wymowy scenicznej).
- Oboczna wymowa spółgłosek *s/ś/sz* w formach wyrazowych.
- Oboczna wymowa grup *ge/gie* w formach wyrazowych.
- Innowacyjna asynchroniczna wymowa spółgłosek miękkich typu *pj, bj, wj, fj, mj, kj, gj* zamiast wymowy wcześniejszej typu *p, b, w, f, m, k, g*.
- Repartycja końcówek *-a/-u* w D. lp. rzecz. r.m.
- Repartycja końcówek *-u/-owi* w C. lp. rzecz. r.m.
- Zanikanie końcówki *-a* w M. lmn. rzecz. r.m.
- Repartycja końcówek *-ów/-i(-y)* w D. lmn. rzecz. r.m.
- Poszerzenie zakresu występowania końcówki *-e* w M, B, W. lmn. rzecz. r.z. spółgłoskowych.
- Szerzenie się form M, W. rzecz. r.m. i r.z.
- Stabilizacja końcówek *-ym/-im* w N. i Msc. lp. oraz końcówek *-ymi/-imi* w N. i Msc. lmn. przymiotników i zaimków.
- Repartycja form liczebnikowych typu
  - dwiema/dwoma*.
  - Zanik końcówki *-m* w I. os. lmn. czter. zaprzestęgo.
  - Ograniczenie występowania form czasu przymiotnikowego w M.
  - D > B. w dopełnieniu.
  - Oboczne konstrukcje liczebnikowe ze składnią rzędu lub zgody.
  - Przekształcanie syntetycznych form kazualnych w konstrukcje przyimkowe, np. *dajść celu > dajść do celu, napotkać coś > napotkać na coś*.
  - Ograniczenie zakresu występowania wskaźnika zespolenia *ku*.
  - Poszerzenie zakresu występowania wskaźnika zespolenia *który* zamiast *co*.
  - Duża produktywność formantów przyrostkowych *-ok, -arz, -e, -ec, -ak, -ość*.
  - Duża produktywność formantu przedrostkowego *przy-*.
  - Intensywne procesy derywacji wstecznej.
  - Duża intensywność tworzenia skrótów i skrótowców.
  - Nazwiska jako podstawy derywacji nazw pospolitych, np. *piśudczyk, sławojka, chaplinada*.
  - Rozwój formacji feminatywnych np. *posełka/posłanka, dramaturgini, docentka, żołnierka*.
  - Internacjonalizacja słowotwórstwa w wyniku upowszechniania się afiksów pochodzenia obcego – *anty-, pro-, ultra-, auto-, fono-, tele-*.
  - Intensywny rozwój słownictwa specjalistycznego.
  - Redukcja leksykalnych germanizmów i rusycyzmów.
  - Rozwój ciągów synonimicznych.
  - Intensywne procesy archaizacji.
  - Reprodukacja rodzimego zasobu leksykalnego – neologizmy i neosemantyzmy.
  - Internacjonalizacja słownictwa – zapożyczenia z języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego.

W odniesieniu do tej fazy wyodrębniono 35 konstytutywnych procesów i zmian, spośród których na szczególne podkreślenie zasługują następujące:

- 1) ustabilizowanie i wprowadzenie $\underline{y}$ niezgłoskotwórczego do normy wymowy szkolnej, kończące trwający od XVII w. proces tzw. walczenia, tj. przechodzenia $\underline{t}$ przedniojęzykowo-zębowego w $\underline{y}$ niezgłoskotwórcze w polszczyźnie ogólnej [por. Stieber 1966, 71, 112];
- 2) stabilizacja w N. i Msc. przymiotników i zaimków lp. r. m. i n. końcówek *-ym/-im* (*ładnym chłopcem, dzieckiem, o ładnym chłopcu, dziecku*; wcześniej: *ładnem dzieckiem, o ładnem dziecku*) oraz końcówek *-ymi/-imi* w N. lmn. r. m. i n. (*ładnymi chłopcami, dziećmi*; wcześniej: *ładnemi dziećmi*) [por. tu m.in. Jodłowski 1979, 96–106];
- 3) tworzenie licznych skrótowców jako tendencja utrzymująca się od czasu I wojny światowej (np. *PPS, endecja, ONR*) [por. Sobczykowa 1987];
- 4) tworzenie nazw pospolitych od nazw własnych, czyli eponimizacja leksyki (np. *korfantczyki, piłsudczycy, thugutowcy, witosowcy; sławojka, chaplinada, hitlerowiec*) [por. Woźniak 2020b, 12–13];
- 5) intensywne procesy tworzenia feminatywów (np. *adiunktka, magisterka, ministerka, pedagogiczka, posłanka, żołnierka*) [por. Woźniak 2020a, 141–159];
- 6) intensyfikacja zastosowań formantów przedrostkowych o genezie obcojęzycznej (np. *auto-, anty-, centro-, fono-, kino-, radio-, tele-*) [por. Woźniak 2020a, 85];
- 7) leksykalne zapożyczenia z języka angielskiego i tworzenie od nich (jako zaadaptowanych podstaw) nowych polskich derywatów (np. ang. *football* > *footballista*, ang. *weekend* > *weekendowy*, ang. *camping* > *campingować*) [por. Woźniak 2020b, 15–16];
- 8) polonizacja słownictwa poprzez tworzenie polskich odpowiedników zapożyczeń z języka angielskiego i innych języków obcych (np. *tank – czołg, bokser – pięściarz, automobilista – kierowca*) [por. Woźniak 2020b, 18].

Druza wojna światowa i okupacja (1939–1945) – procesy i szczegółowe zmiany językowe

- Rozpowszechnienie się ekspresywnego akcentu inicjalnego.
- Zanikanie tzw. pochylonego $\acute{o}$ > w wymowie regionalnej.
- Zanikanie tzw. $\acute{e}$ pochylonego.
- Rozszerzenia zakresu występowania grup *ge* zamiast *gie* w formach wyrazowych.
- Wymowa *p', b', w', f', m', k', g'* jako *pj, bj, wj, fj, mj, kj, gj*.
- Zanikanie spółgłoski *h*.
- Zanikanie spółgłoski *t*.
- Przejściowe rozszerzenie zasięgu gwarowych cech warszawskich i wielkopolskich (w związku z przesiedleniami).
- Rozszerzenie zakresu występowania końcówki *-a* w D. lp. rzecz. r.m.
- Zanikanie końcówki *-a* w M. lmn. rzecz. r.m.
- Początek nieodmienności nazwisk zakończonych na *-o, -e*.
- Zanikanie formy *mie* > *mnie* w B. lp. zaimka *ja*.
- Częstsze występowanie ruchomej końcówki *-śmy* w połączeniu z partykulą *że* (typ *żeśmy przyszli*).
- Szerzenie się końcówki *-i/-y* zamiast *-ów* w D. lmn. rzecz. r.m. miękotematowych.
- Szerzenie się końcówki *-i/-y* zamiast *-o* w D. lmn. rzecz. r.z. miękotematowych.
- Wzrost użycia końcówki *-i* w D. lp. rzecz. r.z. zakończonych na *-ia, -ja* (*racji, opinii zam. racyj, opinij*).
- Zanik końcówki *-emi* w deklinacji przymiotnikowo-zaimkowej.
- Cołanie się końcówki *-o* w D. lmn. rzecz. typu *kwiaciami*.
- Wzrost frekwencji orzecznika przymiotnikowego w N.
- Zwiększanie zakresu występowania i frekwencji skrótowców.
- Wzrost frekwencji formatów agentywnych *-owiec, -ista*.
- Zwiększenie zakresu występowania przymyka *poprzez* (zamiast *przez*).
- Liczne formacje i kompozycje o genezie socjolektalnej i gwarowej.
- Liczne rodzime neologizmy i neosemantyzmy.
- Zapożyczenia wewnętrzne z nieogólnopolskich wariantów języka
- Zapożyczenia z języków obcych – szczególnie niem., ros. i ang.
- Potoczne ekspresywizmy i wulgaryzmy.
- Rozwój słownictwa konspiracyjnego, partyzanckiego, lagrowego i tagrowego.
- Aksjologicznie nacechowane pozytywnie słownictwo patriotyczne.

W tym wypadku za konstytutywne uznano 29 procesów i zmian, spośród których za charakterystyczne należy uznać takie jak:

- 1) upowszechnianie się akcentu inicjalnego [por. Bajerowa (red.) 1996, 191];
- 2) zanikanie *h* dźwięcznego (wymowa typu *cherbata*, *Chelena* zamiast *herbata*, *Helena*) [por. Bajerowa 2003, 56];
- 3) zanikanie *ł* przedniojęzykowo-zębowego (wymowa typu *ɥawka* zamiast *ławka*) [por. Bajerowa 2003, 56];
- 4) szerzenie się końcówki *-i/-y* zamiast *-ów* (np. *stoi*, *koszy* zamiast *stojów*, *koszów*) [por. Bajerowa 2003, 59];
- 5) upowszechnianie się końcówki *-i/-y* zamiast *-yj* (np. *racji*, *opinii* zamiast *racyj*, *opinij*) [por. Szober 1956, 375];
- 6) konstrukcje orzecznika przymiotnikowego / imiesłowowego w orzeczeniu imiennym w N. (np. *tak akcja **chybionę** była; ten chłopiec okazał się **byстрыm***) [por. Bajerowa (red.) 1996, 210–211];
- 7) tzw. leksykalne zapożyczenia wewnętrzne do języka ogólnopolskiego z nieogólnopolskich wariantów języka – z gwary konspiracyjnej (np. *bojowiec*, *azyl* / *skrytka* / *ul* ‘lokal konspiracyjny’, *pisanka* ‘granat’), partyjnej (np. *bibuła*), żołnierskiej (*sten*, *kabe*), złodziejskiej (np. *szaber*, *szabrownik*), różnych środowisk (np. *bimber*, *blacharz* ‘policjant’, *szkop*, *ogonek* ‘kolejka’, *łapanka*, *rąbanka*) [por. Bajerowa (red.) 1996, 296–336];
- 8) zapożyczenia z języka niemieckiego (np. *abwera*, *auswajs*, *kenkarta*, *oflag*) [por. Bajerowa (red.) 1996, 252–270].

Dru ga połowa XX wieku (1945–1990) – procesy szczegółowe i zmiany językowe

- Zanik ó pochylonego w odmianach regionalnych i języku ogólnym.
- Zanik é pochylonego w odmianach regionalnych i w języku ogólnym.
- Zanikanie rezonansu nosowego samogłosek –e, –q w wygłosie i śródgłosie form wyrazowych.
- Zakończenie procesu zaniku spółgłoski *h*.
- Zakończenie procesu zaniku spółgłoski *ł*.
- Ustabilizowanie się wymowy grup *ge* (zamiast *gie*) w formach wyrazowych.
- Ukształtowanie się półmiękkiego szeregu spółgłosek przedniojęzykowo-zębowych *s', z', c', dz', ł, d, r* przede wszystkim w formach pochodzenia obcego.
- Zanikanie akcentu wyrazowego na 3. i 4. sylabie na rzecz akcentu paroksytonicznego w formach czasu przeszłego i trybu przypuszczającego, w spójnikach typu *gdybyście*, trój sylabowych liczebnikach od 400 do 900 oraz w formach pochodzenia obcego zakończonych na *-ika/-yka*.
- Przejściowo szerzenie się ekspresywnego akcentu inicjalnego w wyrazach więcej niż dwusylabowych.
- Wycofywanie się regionalnej krakowsko-poznańskiej międzywyrazowej fonetyki udźwięczniającej.
- Wycofywanie się regionalnej wymowy krakowsko-poznańskiej *ɲ* tylnojęzykowego.
- Przejmowanie do potocznej polszczyzny mówionej niektórych cech wymowy gwarowej, np. nadmiernie upraszczanie grup spółgłoskowych i połączeń samogłoskowych, hiperpoprawność, wymowa literowa samogłosek nosowych.
- Tendencja do nieodmienności rzeczownikowych nazw zawodów i stanowisk oraz tytułów w odniesieniu do kobiet.
- Stałe procesy semantyzacji fleksji rzeczowników.
- Upowszechnianie się końcówki *-a* w D. lp. *rzecz. r.m. niezwyotnych*.
- Innowacyjne formy W. lp. *rzecz. r.m. typu głupcu, sportowcu zam. głupcze, sportowcze*.
- Ujednolicanie końcówki N. lmn. rzeczowników na *rzecz -ami*.
- Rozszerzenie zakresu końcówki *-y* na M. lmn. rzeczowników zakończonych na *-ans*.
- Ograniczanie męskoosobowej końcówki *-owie* na *rzecz końcówki -i/-y* w M. lmn. rzeczowników.
- Zanik D. lmn. *rzecz. r.z. miękkotematowych* z końcówką *-a*.
- Tendencja do nieodmienności nazw obcych – nazwisk i nazw geograficznych.
- Szerzenie się nieodmienności skrótowców.
- Wyrównywanie postaci B. lp. zaimka *ta* (*te*) do upowszechnionej wcześniej formy przymiotników r.z. i zaimków – *tę*.
- Ograniczanie stosowania form liczebników zbiorowych.
- Ograniczanie odmienności liczebników złożonych.
- Zanik kategorii czasu zaprzęszego.
- Upowszechnianie się bezkońcówkowych form trybu rozkazującego czasowników typu *nakam, załatw*.
- Dominacja skrótowych form czasownikowych w czasie przeszłym typu *gaśł, kwitł, znikł*.
- Duża wariantyzacja form deklinacyjnych i koniugacyjnych w polszczyźnie potocznej.
- Wzrost połączeń nominalnych z rzeczownikami odczasownikowymi i imiesłowami w centrum.
- Zmiany dotyczące łączliwości składniowej.
- Zmiany zakresu stosowania wskaźników zespolenia.
- Wycofywanie się germanizmów składniowych.
- Liczne kalki składniowe z języka rosyjskiego.

- Innowacyjne konstrukcje składniowe powstające w wyniku analogii typu *protokół z czego*.
- Upowszechnianie się analitycznych konstrukcji przyimkowych typu *przejsz przez co*.
- Szerzenie się analitycznych konstrukcji orzeczeniowych typu *dawać rozkazy*.
- Intensywny wzrost liczby skrótowców.
- Stałe procesy specjalizacji znaczeniowej formantów.
- Internacjonalizacja słowotwórstwa w wyniku wzrostu liczby formantów pochodzenia obcego.
- Zapożyczenia modeli słowotwórczych z języka rosyjskiego typu *beztalencie*.
- Wzrost intensywności procesów uniwersalizacyjnych.
- Duża produktywność formantów skracających konstrukcje słowotwórcze i kondensujących treści znaczeniowe, np. *-acja, -ość, -alny, -owy*.
- Dekompozycja analityczna formacji czasownikowych, rzeczownikowych, przymiotnikowych, przysłówkowych typu *podsumować > dokonać podsumowania, zabytek > obiekt zabytkowy, należycie > w sposób należyty*.
- Zwiększona liczba kompozycji (złożeń) jako przejaw internacjonalizacji systemu słowotwórczego.
- Środowiskowe formacje i typy słowotwórcze w polszczyźnie ogólnej.
- Powstawanie formantów złożonych typu *-alność, -alnictwo, -arstwo, -owość, -ownictwo*.
- Rozszerzanie zakresu znaczeniowego formantów oraz zakresu występowania formantów środowiskowych i gwarowych, np. *-owiec, -ak, -ówka*.
- Zanik lub ograniczenie produktywności formantów, np. *-ic, -owic, -anka, -ówna, -owa, -yk*.
- Bardzo duży wzrost ilościowy zasobu leksykalnego.
- Intensywna internacjonalizacja zasobu leksykalnego.
- Specjalizacja znaczeniowa leksemów, kształtowanie się nowych pól leksykalnych.
- Wprowadzanie słownictwa pierwotnie środowiskowego do polszczyzny ogólnej.
- Znaczny wzrost terminologii w słownictwie polszczyzny ogólnej.
- Liczne frazeologiczne neosemantyzmy.
- Znaczny wzrost ekspresywnizmów o genezie środowiskowo-gwarowej w polszczyźnie ogólnej.
- Stratyfikacja słownictwa polszczyzny ogólnej na wspólne, oficjalne i potoczne.

Jest to największa próba materiału, która obejmuje 57 konstytutywnych procesów i zmian językowych. Na plan pierwszy należy wśród nich wysunąć:

- 1) ograniczanie w wymowie rezonansu nosowego samogłosek *ę, a* [por. Dunaj 1994, 46–48];
- 2) ukształtowanie się nowego szeregu spółgłosek półmiękkich *s', z', c', dz', t', d', r'*, realizowanych pierwotnie w wymowie wyrazów obcego pochodzenia (np. *sinus, cibalgina, tiara, ring*), a dzisiaj wyraźnie zaznaczonych w odniesieniu do spółgłosek *s', z', c, dz'* w manierycznej wymowie części kobiet młodego pokolenia [por. Ciecierska-Zajdel 2017];
- 3) nieodmienność kobiecych nazw zawodów, tytułów i stanowisk jako wyznacznik ich żeńskości (np. *to jest decyzyja pani dyrektor; mowa oskarżycielska pani prokurator; rozmowa z panią profesora Nowak; wizyta u pani doktora laryngologa*) [por. Satkiewicz 1981, 33];
- 4) ograniczanie występowania w tekstach liczebników zbiorowych typu *dwadzieścioro pięcioro dzieci* na rzecz liczebników głównych (*dwadzieścia pięć dzieci*) [por. Satkiewicz 1981, 61];
- 5) zanik kategorii czasu zaprzeszłego (np. *on był to zrobić > on to zrobił*) [Szymczak 1987, 36];
- 6) dominacja pod wpływem stylu urzędowego składniowych konstrukcji analitycznych w tekstach pisanych i mówionych (np. *opracowywać plany zamiast planować, wydawać polecenia zamiast polecać, wygłaszać przemówienie zamiast przemawiać, skutecznie wypłatę zamiast wypłacać, mieć możliwość zamiast móc*) [por. Buttler 1982, 63];
- 7) zwiększenie częstości występowania kompozycji słowotwórczych (typ *biletomiejscówka, deskorolka, elanobawetna, maszynopisanie, meblościanka, niskooktanowy, nowomowa, wewnątrzgałęziowy, zlewozmywak*) [por. Jadacka 2001, 138–140];

- 8) leksykalne zapożyczenia wewnętrzne z niższych rejestrów języka w potocznej polszczyźnie ogólnej (np. *balanga, brudzio, chałtura, chłtam, cwaniak, dziunia, gliniarz, fucha, gościowa, imprezowicz, nawalacz, pracuś, rozrabiacz, zagazowany* ‘pijany’) [por. Buttler 1981, 193–194].

Współczesność językowa (po 1990 r.) – procesy i szczegółowe zmiany językowe

- Zanik rezonansu nosowego samogłosek –e, –q w wygłosie i śródgłosie w wymowie obiegowej.
- Zanik spółgłoski *h*.
- Zanik spółgłoski *f*.
- Manieryczna wymowa półmiękkich spółgłosek *s, z, c, dz*.
- Zdecydowana dominacja akcentu paroksytonicznego.
- Zanik normy wymowy wzorcowej (scenicznej).
- Upowszechniające się cechy śródowiskowe i gwarowe (np. *trza, se*).
- Stałe trwające procesy semantyzacji fleksji.
- Dominacja końcówki –a w D. lp. rzecz. r.m.
- Dalsze ograniczanie końcówki –owie w M. ln. rzecz. r.m.
- Powrót do odmiany żeńskich nazw zawodów, stanowisk i tytułów.
- Upowszechnianie się niepoprawnej formy zaimka r.n. typu *te dziecko, okno*.
- Dalsze ograniczanie stosowania form liczebników zbiorowych i ich odmiany.
- Poszerzanie się zakresu nieodmienności nazw obcego pochodzenia.
- Poszerzenie się nieodmienności skrótowców.
- Bezkońcówkowe formy trybu rozkazującego czasowników.
- Krótkie formy czasowników w czasie przeszłym.
- Dominacja odmiany czasowników typu *mieścić, pieścić*.
- Znaczący stopień wariantyzacji fleksji w polszczyźnie potocznej.
- Zmiany w łączliwości leksemów.
- Zmiany funkcji wskaźników zespolenia.
- Repliki składniowe z języka angielskiego.
- Analityczne konstrukcje przymkowe.
- Analityczne konstrukcje orzeczeniowe.
- Słowotwórcza feminizacja nazw zawodów, stanowisk i tytułów.
- Intensywny rozwój skrótowców.
- Intensywny rozwój kompozycji (złożeń i zestawień).
- Internacjonalizacja formantów przedrostkowych i przyrostkowych.
- Przechodzenie śródowiskowych typów słowotwórczych i formantów do polszczyzny ogólnej.
- Rozszerzanie zakresów znaczeniowych formantów.
- Kształtowanie się nowych formantów złożonych.
- Dalszy ilościowy wzrost zasobu leksykalnego.
- Internacjonalizacja zasobu leksykalnego w wyniku zapożyczeń – przede wszystkim z języka angielskiego.
- Specjalizacja znaczeniowa leksemów, nowe pola leksykalno-semantyczne.
- Rozwój słownictwa specjalistycznego i terminologii.
- Intensywne procesy neosemantyzacji.
- Leksykalne zapożyczenia wewnętrzne i śródowiskowe ekspresywnym w słownictwie ogólnopolskim.
- Wychodzenie z użycia słownictwa przestarzałego w wyniku zmian cywilizacyjnych i pokoleniowych.
- Stylistyczne zróżnicowanie leksyki.

Można tu wyróżnić 39 zjawisk konstytutywnych z zastrzeżeniem, że te procesy i zmiany trwają, nie są zakończone. Za szczególnie charakterystyczne dla tej fazy rozwoju polszczyzny należy uznać takie jak:

- 1) zanik rezonansu nosowego samogłosek *ę, q* w wymowie obiegowej [por. Karpowicz 2018, 38–40];
- 2) dominacja akcentu paroksytonicznego (zanikanie akcentu proparoksytonicznego) [por. Karpowicz 2018, 27–29];
- 3) dominacja odmiany czasowników typu *mieścić, pieścić* (zamiast wcześniejszych *mleć, pleć*) [por. Markowski (red.) 1999, 441, 452, 653, 660];
- 4) nienormatywny wzrost nieodmienności nazw pochodzenia obcego (np. *dyktatura Fidel Castro; gole strzelone przez Brazylijczyka Rivaldo; powieści szpiegowskie Johna Le Carré*) [por. Jadacka 2005, 55];
- 5) zwiększenie intensywności występowania feminatywów (np. *doktora, filozofka, gościni, naukowczyni, polityczka, posełkini, socjolożka, pedagogożka, premiera, premierka*) [por. Szpyra-Kozłowska 2019];
- 6) składniowe i frazeologiczne repliki z języka angielskiego (np. *wydaje się być* < ang. *it seems to be*, *dokładnie – tak* < ang. *exactly – yes*, *klasa średnia* < ang. *middle class*, *profesor wizytujący* < ang. *visiting professor*) [por. Dubisz 2016];
- 7) internacjonalizacja słownictwa w wyniku zwiększonej fali zapożyczeń leksykalnych w szczególności z języka angielskiego (np. *biznesmen, dealer*,

gadżet, hit, jogging, lobby, panel, remake, smog, terminal, video) [por. Dubisz 2016].

Tę ostatnią tendencję dobrze ilustruje zamieszczone niżej zestawienie próby założeń 300 jednostek leksykalnych, które ustabilizowały się w słownictwie polszczyzny ogólnej w ostatnim dziesięcioleciu [por. Dubisz 2016].

Lp.	Podstawa językowa	Liczba	Procent	Przykłady
1.	j. ang.	220	73,4	<i>afterek, blant, deadline, frisbee, lajtowy, net, memo, pendrive, squat, tuning, widżej, zorbing</i>
2.	j. fr.	21	7,0	<i>a la longue, cabrio, doloryzm, komposter, maszer, prezydentura, tarta</i>
3.	j. niem.	13	4,3	<i>demulgacja, dinks, eintopf, imbus, klema, skipass</i>
4.	j. grec.	11	3,7	<i>achromatyzm, brio-, caciki, desmo-, erytro-, hadron</i>
5.	j. łac.	9	3,0	<i>api-terapia, decymacja, decor, fokus</i>
6.	j. włos.	8	2,7	<i>antipasto, ciabatta, farfalle, murale, pesto</i>
7.	j. hiszp.	7	2,3	<i>abaka, burito, denga, flan, nacho</i>
8.	j. jap.	4	1,3	<i>anime, hikimori, yakuza</i>
9.	j. ros.	3	1,0	<i>bezprizornyj, chna, duszeszczypatielnyj</i>
10.	j. port.	2	0,8	<i>capoeira, fawela</i>
11.	j. węg.	1	0,4	<i>bogracz</i>
12.	j. arab.	1	0,4	<i>dżalabija</i>
13.	j. ind.	1	0,4	<i>awatara</i>

Na podstawie tych danych należy stwierdzić, że głównym dawcą założeń w ostatniej fazie rozwoju polszczyzny jest język angielski, a język francuski i niemiecki (będące tradycyjnymi dawcami założeń) zatraciły swą mobilność w tym zakresie. Języki klasyczne – greka i łacina – służą głównie do tworzenia terminologii, współczesny język grecki bywa dawcą jednostkowych założeń. Pozostałe z 13 uwzględnionych języków jedynie sporadycznie są źródłem współczesnych założeń leksykalnych. Z wyjątkiem pięciu pierwszych języków (ang., fr., niem., grec., łac.) nowe słownictwo dotyczy głównie kulinariów, sportu i różnych form rozrywki. Świadczy to o przenikaniu do naszej codzienności realiów kulturowych do niedawna nieznanymi. Jest to przejaw internacjonalizacji nie tylko leksyki, ale również innych obszarów kultury.

4. ZAKOŃCZENIE

Dobrym uzupełnieniem zaprezentowanego tu opisu najnowszych dziejów polszczyzny (1918–2018) mogą być spostrzeżenia Ireny Bajerowej dotyczące rozwoju języka polskiego w latach 1939–2000.

W opisywanym okresie zmieniała się nie tylko szczegółowa substancja językowa. Zmienił się ogólny charakter tego języka i jego pozycja w społeczeństwie. Wymienić tu trzeba cztery najważniejsze procesy:

- 1) Upowszechnienie. Za sprawą zmian społecznych, kulturalnych i technicznych (rozwój mass mediów) język ogólny upowszechnił się, ogarniając olbrzymią większość Polaków, a to przy równoczesnym osłabieniu odmianek regionalnych (zwłaszcza z dawnych Kresów Wschodnich) i zmniejszeniu lub zaniku wpływów języków innych narodowości zamieszkałych w Polsce.
- 2) Demokratyzacja była koniecznym skutkiem upowszechnienia oraz zmian społeczno-gospodarczych. Język ogólny stał się własnością wszystkich Polaków, także tych, którzy nie najlepiej sobie z nim radzili, ale ich awans społeczny upoważniał i zmuszał do posługiwania się nim. Przyniosło to pewne zachwianie norm językowych.
- 3) Zmiana kanału komunikacji publicznej. Uprzednio głównym kanałem komunikacji, w którym realizował się język ogólny w swej postaci publicznej, była literatura, zwłaszcza literatura piękna. W opisywanym okresie zaszła tu generalna zmiana: kanałem tym stały się media, a więc masowa prasa, radio, zwłaszcza telewizja, czyli kanał techniczny audiowizualny, a nie pisany. Telewizja stała się głównym nośnikiem oddziałujących na masy odbiorców wzorców językowych, jednak wzory te często nie są akceptowane przez odbiorców bardziej wrażliwych na piękno i poprawność językową.
- 4) Globalizacja, wyrażająca się zwłaszcza w poddaniu narastającym wpływom języka angielskiego (nawet w przejmowaniu modeli słowotwórczych), wyróżnia tę fazę historii języka ogólnego na tle innych odcinków czasu, gdy dominowały wpływy np. łaciny, języka włoskiego, francuskiego czy języków zaborców [Bajerowa 2003, 154–155].

Dokonując pewnej rekapitulacji głównych tez przedstawionych w tym opracowaniu, należy stwierdzić, że w sferze zjawisk zewnątrzjęzykowych i tendencji socjolingwistycznych ewolucja polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach (1918–2018) przebiegała od elitarności do demokratyzacji i od podziału dwudzielnego (język ogólny : dialekty) do podziału trójdzielonego (język ogólny : dialekty ludowe : kody mieszane). W sferze zjawisk wewnątrzjęzykowych mieliśmy do czynienia z dość równomiernym rozkładem wektorów poszczególnych tendencji rozwojowych systemu językowego przy wyraźnej dominacji ekonomizacji i kompletacji we wszystkich wyróżnionych fazach chronologicznych (dwudziestolecie międzywojenne, druga wojna światowa i okupacja, druga połowa XX w., współczesność językowa) oraz z sukcesywną ewolucją obejmującą główne procesy i zmiany szczegółowe we wszystkich warstwach strukturalnych języka. Można więc stwierdzić, że

była to ewolucja we właściwy sposób realizująca proces komunikacyjnej optymalizacji polszczyzny.

Bibliografia

- I. Bajerowa, 1969, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski” nr 2, s. 81–103.
- I. Bajerowa, 2003, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa.
- I. Bajerowa (red.), 1996, *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa.
- J.N. Baudouin de Courtenay, 1922, *Zarys historii języka polskiego*, Warszawa.
- S. Borawski, 2000, *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa.
- A. Brückner, 1906, *Dzieje języka polskiego*, Lwów.
- D. Buttler, 1981, *Tendencje rozwojowe w zasobie słownym powojennej polszczyzny* [w:] H. Kurkowska (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, Warszawa, s. 187–219.
- D. Buttler, 1982, *Rozwój słownictwa polskiego w sześćdziesięcioleciu* [w:] J. Rieger, M. Szymczak (red.), *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, Wrocław, s. 57–64.
- B. Ciecierska-Zajdel, 2017, *Głoski [ś, ź, ć, dź] w wymowie studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Ujęcie socjolingwistyczne*, „Poradnik Językowy” z. 6, s. 74–83.
- S. Dubisz, 1995, *Rozwój współczesnej polszczyzny*, „Przegląd Humanistyczny” nr 5, s. 69–87.
- S. Dubisz, 2002, *Język – Historia – Kultura (Wykłady, studia, analizy)*, tom I, Warszawa.
- S. Dubisz, 2012, *Język – Historia – Kultura (Wykłady, rozprawy, rozważania)*, tom III, Warszawa.
- S. Dubisz, 2016, *Procesy internacjonalizacji słownictwa współczesnej polszczyzny* [w:] M. Zaśko-Zielińska, M. Misiak, J. Kamieniecki, T. Piekot (red.), *Lingua et gaudium. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Janowi Miodkowi*, Wrocław, s. 515–522.
- S. Dubisz, 2018a, *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny* [w:] B. Pędzich, M. Wanot-Mištura, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Tyle słów się we mnie zebrało... Szkice o języku i tekstach*, Warszawa, s. 149–158.
- S. Dubisz, 2018b, *Sytuacja języka polskiego w minionym stuleciu (1918–2018)*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 8–25.
- S. Dubisz, 2019, *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)*, Białystok.
- S. Dubisz, 2020, *Najnowsze dzieje języka polskiego. Rozwój polszczyzny w latach 1918–2018*, Warszawa.
- B. Dunaj, 1994, *Zmiany fonetyczne (i fonologiczne) w polszczyźnie po 1945 r.* [w:] S. Gajda, Z. Adamiszyń (red.), *Przemiany współczesnej polszczyzny. Materiały konferencji naukowej, Opole 20–22.09.1993 r.*, Opole, s. 41–52.
- H. Jadacka, 2001, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa.
- H. Jadacka, 2005, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa.
- S. Jodłowski, 1979, *Losy polskiej ortografii*, Warszawa.
- A. Kalina, 1883, *Historia języka polskiego. Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII wieku*, Lwów.
- T. Karpowicz, 2018, *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*, Warszawa.
- Z. Klemensiewicz, 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa.

- H. Kurkowska, 1981, *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego* [w:] taż (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, Warszawa, s. 7–46.
- T. Lehr-Splawiński, 1947, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa.
- A. Markowski (red.), 1999, *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.
- H. Satkiewicz, 1981, *Tendencja do ekonomiczności we fleksji współczesnego języka polskiego* [w:] H. Kurkowska (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, Warszawa, s. 47–74.
- S. Słoński, 1934, *Historia języka polskiego w zarysie*, Warszawa.
- J. Sobczykowa, 1987, *Studia z historii skrótów językowych w polszczyźnie ogólnej do 1939 roku*, Katowice.
- Z. Stieber, 1966, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa.
- S. Szober, 1956, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa, wyd. VI.
- J. Szpyra-Kozłowska, 2019, *Premiera, premierka czy pani premier? Nowe feminitywy w ujęciu ankietowym*, „Język Polski” z. 2, s. 22–40.
- M. Szymczak, 1987, *Rozwój współczesnego języka polskiego* [w:] S. Urbańczyk (red.), *Słowo piękne i prawdziwe. Materiały kongresowe*, Warszawa, s. 30–47.
- E. Woźniak, 2020a, *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918–1939 w dziejach języka polskiego*, Łódź.
- E. Woźniak, 2020b, *Wkład dwudziestolecia międzywojennego w ewolucję polszczyzny*, „Poradnik Językowy” z. 6, s. 7–21.

Najnowsze dzieje języka polskiego (1918–2018)

Streszczenie

Najnowsze dzieje języka polskiego (1918–2018) przebiegały w czterech fazach (1918–1939, 1939–1945, 1945–1990, po 1990). W sferze zjawisk zewnętrznojęzykowych i tendencji socjolingwistycznych polszczyzna ewoluowała od statusu języka elitarnego do kodu zdemokratyzowanego oraz od dwudzielnego podziału odmian komunikacyjnych (język ogólny : dialekty) do podziału trójdzielnego (język ogólny : dialekty ludowe : kody mieszane). W sferze zjawisk wewnętrznojęzykowych dominowały tendencje do ekonomizacji i do kompletacji środków językowych w całym przebiegu dziejów przy zachowaniu równomiernej dynamiki pozostałych tendencji (unifikacja, repartycja, nobilitacja). Procesy te i szczegółowe zmiany językowe w sposób proporcjonalny objęły wszystkie warstwy strukturalne systemu polszczyzny, co świadczy o efektywności procesów optymalizacyjnych.

Słowa kluczowe: historia języka – najnowsze dzieje polszczyzny – ewolucja języka polskiego – system językowy – czynniki zewnętrznojęzykowe – czynniki wewnętrznojęzykowe – tendencje socjolingwistyczne – tendencje rozwoju systemu językowego.

Latest history of the Polish language (1918–2018)

Summary

The latest history of the Polish language (1918–2018) consists of four phases (1918–1939, 1939–1945, 1945–1990, after 1990). In the area of extra-linguistic phenomena and sociolinguistic trends, the Polish language has evolved from the status of an elite language to a democratised

code and from the double division of communication varieties (common language : dialects) to the triple division (common language : folk dialects : mixed codes). In the area of intra-linguistic phenomena, the trends of economisation and completion of linguistic devices dominated throughout the history, while preserving the uniform dynamics of other trends (unification, repartition, nobilitation). These processes and specific language changes have affected all structural layers of the Polish language system in a proportional manner, which proves the effectiveness of optimisation processes.

Keywords: language history – latest history of the Polish language – Polish language evolution – language system – extra-linguistic factors – intra-linguistic factors – sociolinguistic trends – language system development trends.

Adj. Monika Czarnecka